LOGIKA
Napisao Dr Franjo pl. Marković

1. ODSJEK[1]

§ 1. *Obilježje i zamašaj filosofijske težnje*

Logika je, reć bi, krmilo na onoj putničkoj ladji, što no ju ljudski um otiskuje po bezkrajnoj pučini mislî, dogadjajâ i pojavâ put uviek željno izgledane istine, dobrote i ljepote. I naš se je narod dao za timi uzori, za kojimi ljudstvo kao za svrhom svojom teži; odkad je čovjek zaznao za se, pokoja mu nema van u onom trudu, što mu ga zadaje ovo njegovo pregnuće za uzori duhovnimi. Poslije dvie tisuće godina, od kada se može brojiti sviestno ovo nastojanje, još se ne dovi nitko, da bi sasvim skinuo zavjesu sa zagonetnoga kipa Saiskoga, te bi svi umovi složno uzkliknuli: »εὑρήκαμεν«; »našli smo cielu istinu«; pa ipak jenjalo nije. Ali čemu onda ta vječita težnja, kojoj konca i kraja nema? Čemu u potragu ići za onim divnim krajem //2 ideala istine, dobrote i krasote, a ladjom ljudske misli, kad se njemu Kolumb ne nahodi? To baš i jest mirni ponos ljudski, da uztrajno ide za *cielom* istinom, ma da i zna, da je *ciele* dohvatiti ni obuhvatiti ne će. »Težnju za istinom daj meni, otče nebeski, istina *sva* samo je za tebe«, tako veli umnik svjetskoga glasa Lessing, ponavljajući i nješto promjenjujući izreku, koju već u jednom spisu sv. Augustina, crkvenoga otca a prije novoplatonskoga filosofa, nalazimo; u jednom dialogu Augustinovu (vidj. Ueberwega *Poviest filosofije* II, 83.) kaže Licencij: »već traženje istine usrećuje nas, jer mudrost čovjeka, na kojoj se osniva sreća čovjeka, nije gotovo *znanje* istine, nego vjerno i neumorno *traženje* istine«. Sv. Augustin izpravlja mnienje Licencijevo te uči, da nije još samo traženje istine nego tek posljedak toga truda t.j. doznavanje istine mudrost

---

[1] Tekst prvoga odsjeka Markovićeve logike priređen je na temelju (najvećim dijelom) litografiranoga primjerka *Logike* iz Arhiva HAZU s oznakom XV 37/2a, uključivši (uglavnom bez posebne naznake) i sve naknadne preinake teksta, te donosi neke varijante iz ostalih primjeraka i autografa. Za opis litografiranih primjeraka i rukopisa usp. priređivačev članak *Formalizam i realizam u logici* u ovom broju *Priloga*. Primjerci iz Arhiva s oznakom 2a, 2b i 2c ovdje se označuju s 2A, 2B i 2C, a rukopis s oznakom 1 (I i II) ovdje označujemo s 1A i 1B. U tekstu smo naveli i paginaciju prema 2A (koja je jednaka onoj u 2B i 2C). - Zahvaljujem se upravi HAZU i Arhiva HAZU, koji su ljubazno dopustili fotokopiranje primjerka 2A, kao i kolegici Mileni Kovačević, koja je, s istančanim smislom za hrvatski jezik, sačinila čistopis osnovnoga teksta iz 2A. *Op. prir.*

i sreća čovjeka. Tim je izrečena jezgra čovječnosti. Rad, neprestani rad za doznavanje istine, pomak neprestani k istini, to je život ljudski; mirovanje, ma i blaženičko, jest izvan *zemskoga* dohvata ljudskoga duha.

Nego ako i ne dosegnu filosofija i sveukupne znanosti *ciele* istine, nit se dosad složiše umovi te bi svi jednoglasice izrekli: *»to* je *istina, to* je *dobro, to* je *krasno«*, ipak je mnogo istine već odkriveno, i stavna vriednoća dobrote i ljepote vidna nam je bar u onom sjaju, što no ga ljudsko oko podnositi može. Pak tko bi oči svoje sliepio //3 ili ih ne bi upotrebljavao za to, što im pogled ne obuhvaća sav sviet, nego tek maleni dielak svieta? Tko ne bi uživao modrinu nebesku za to, što joj je obzorje omedjeno, a nije bezkrajno? Na isti način, kako se ne bismo umom služili za to, što nam može trudno odgaliti samo česticu istine a ne može ciele istine?

Logične istine, estetične istine, etične istine sastavljaju obzorje ljudske misli, koje nadmašuje puku tvarnost,[2] koje sadržaje sve ono, što je vriedno i dostojno da bitkuje i da se zbiva; obzorje, koje je više i šire od okružja puke fizičke uzročnosti. Misao, čuvstvo i volja imaju se vladati po samostalnih zakonih uma, a ne po tvarnoj sili, ne po usilju fizičkih zakona ili povoda, ne po mehaničkoj nuždi. Psihički i fizički mehanisam proizvodi takodjer neistinu (obmanu), rugobu i nevaljalštinu. Sve ovo troje promjenljivo je, nedosljedno, neumno. Nedosljedno i neistinito mišljenje, ružno ćućenje, slaba ili zla volja: to se vrieži i vlada životom, koji nije idealnom filosofijskom težnjom zadahnut, koji nije na povodu logičnih, estetičnih, etičnih istina. Ove su istine čvrste stege, ali umske, a ne fizičke, ne usilne stege, pak, jer su umske, one su slobodne, u Kantovu smislu »autonomne« stege. Bezzakonost i bezrednost u području uma - najgora je.

Ništa vriedna ne nastaje ljudskim radom bez žive logične, estetične i etične težnje t.j. *bez filosofijske težnje.* Pogledajmo one narode, kao: stare Helene, Franceze, Ingleze, Niemce, koji najviše za filosofiju uradiše, //4 i vidjet ćemo svezu njihova prosvjetnoga, družtvenoga i državnoga života sa filozofijskom težnjom.[3] U Ingleza vidjeti Bacone, Locke, Mille, pa vidjeti državu njihovu razgranjenu na svih pet dielova svieta.[4] Drugdje vidimo, da se s nedostatkom filosofijske težnje ujedno nahode i nedostatci družtvenih i državnih prilika. Proti

---

[2] 2A prvobitno ima: etične istine *jesu vidokrug pomislimi, koji nadilazi puko tvarno bivanje*, koji sadržaje...

[3] U 1B (str. 4) slijedi: »Pogledajmo Slavene: oni još nemaju samonikle i samo/razvojne?/ filosofije, pojedini im filosofi nikoše i iščeznuše pred tudjih filosofa; pak pogledajmo njihovo društveno i državno stanje.«

[4] U 1B (str. 4-5) slijedi: »...pak naprotiv gledajte prazninu naše samotvorne filosofije i onda ćete razumjeti, zašto samo njekoliko ura daljine od nas tamo onkraj Une u Bosni naš narod grozno strada, da bi s/i/ genij naroda trostrukim željezom opasat imao grudi, da se neraspanu. Rusku je sazdala prije 1000 godina tudja ruka, pa Ruska još danas svoje samonikle filosofije nema.«

takovu vezivanju filosofijske težnje i družtvenoga te državnoga života nekoga naroda moglo bi se prigovoriti ono, što se o Rimljanih znade; na ime Rimljani neimahu kako stari Grci samonikle filosofije, a ipak imahu silnu svjetsku državu. Ali u istinu nisu Rimljani pojav onoj našoj tvrdnji protivan. Nisu, jer u njih se očitovaše u pravoslovju etička i logička sila: eto u njih filosofijske težnje bar logične i etične u praktičnom smjeru državnom. Ali Arapi, osnovači silnih država? Osmani[5]? U onih bijaše, za cvata njihova, velik goj filosofije Aristotelske, u ovih pak kako i u onih vladaše dugo vrieme podpuna odanost nadzemskomu principu, ako i shvaćenu pogrešno; tako su oboji podugo vrieme imali jaku državotvornu i družtvenu snagu. Svakako možemo tvrditi, da narode drži na životu samo *živa težnja za ideali*; ona je ognjište milijunâ duša. Filosofijski duh je jedinilac, ne samo mislî nego i čuvstava i čina. To je veliki prosvjetni znamen filosofije; to je znamen i težnje našega naroda, da bi sebi osvojio filosofiju; ova težnja nije za naš narod samo intelektualna zadaća, nego je i etična narodna dužnost.[6]

//5 No ako filosofijski duh ujedinjuje pojedince jednoga naroda, on ujedinjuje i razne narode, on je svenarodna sila. Doduše uza svu filosofiju i najprosvjetljeniji narodi još se svadjaju i biju; ali svi prvaci filosofi svih novih naroda, ponukani neposrednim ili posrednim utjecajem kršćanske blagoviesti, propoviedaju jedinstvo ljudstva i potrebu *sloge,* dužnost medjusobne ljubavi svih naroda; pa makar je to danas još glas vapijućih u pustinji, ali je vjestnik budućnosti, bilo i daleke budućnosti čovječanstva. *Filosofija je svenarodni duševni kosmos* (»mir«). Ona se razmiče od naroda k narodu, ter narodi, koji su došljaci u njezinu svetištu bili prije dva tri vieka, sad su starosjedioci. I s našim će se narodom, uztraje li, ponoviti, što se s drugimi zbilo. I on, kao pridošlica, ulazi u njezin hram, pak ako narod naš uztraje za jedan viek, bit će i on starosjedilac, priznani gradjanin toga duhovnoga svieta, a onda će biti, samo onda, takodjer stalan sjedilac na ovoj zemlji, koju haran naziva svojom domovinom; ne zadržiš svoje domovine tvarne, ako nisi stekao domovinu duhovnu: ova ti je jedini branik one.

---

[5] 2A: »Osmani« iz precrtanog *Turci.*

[6] U 1B (str. 5-6) slijedi: »Shvaćajući ja ovako silu filosofijskoga duha, t. j. težnje za istinom, dobrotom i ljepotom, možete vjerovati, kako bih jur želio, da vas razgorim tim duhom, da što savršenije izpunim zadaću svoju, i znanost vam filosofijsku što podpunije predam. Ali ćete i teškoću moga zadatka uzeti, znajući, da je naš narod početnik u filosofiji, da mi filosofijske tradicije nemamo, kako drugi narodi, koji imadu četiri = i višestogodišnju tradiciju; nam je istom stjecati, mi bez baštine /?/ prispjevamo k djelu.« - Markovićeva kasnija istraživanja pokazala su mu, naprotiv, da hrvatska filozofska tradicija (u nezanemarivu opsegu) ipak postoji, ali je sada »dočim iz nova počimamo filosofijsku radnju hrvatskoga naroda«, trebamo za sebe iznova prisvojiti (usp. F. pl. Marković, *Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.*, u: Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1-2, 1975, str. 272, 1. izd. 1881). Stoga je taj dio teksta u kasnijoj redakciji i morao biti ispušten.

Kako se i svaki drugi pozaostali narod iz početka uzgajaše *tudjom* filosofijom, tako i naš; pače - i to je druga izprika filosofijskomu medjunarodnome nasljedovanju i baštinjenju - neki prvaci filosofi, kao Platon, Aristotel, Bacon, Leibniz, Kant i dr. - već su postali kosmopolitski, pripadaju svim narodom.

//[6] Kosmopolitski biljeg filosofije udešava nam priliku, da se ne podjarmimo pod koji inonarodni smjer filosofijski, recimo pod njemački, nego da baš u filosofiji obćenitoj svjetskoj nadjemo uztuk proti premoći germanskoga duha u nas. Da se je prosvjeti našoj pridići samo na njemačkoj, mi izgibosmo u pukom nasljedovanju, i klica samorodna, samosvojna u nas usahnu. Ali su nam tuj takodjer Inglezi i Francezi,[7] Talijani i sjeverni Slaveni, pa dakako prije svih i stari Heleni, u kojih nam je crpsti okrepne piće na putu za istinom, dobrotom i ljepotom. I upravo ovo je znamen i vriednost našega nastojanja oko znanosti na našem narodnom jeziku, da nam je tim dozvoljen i baš otvoren potrebni svesvjetski vidokrug, da nam je možno obazirati se u znanosti našoj na romanske narode, na Ingleze, na Slavene sjeverne, dok se dio Njemaca u filosofijskih predavanjih svojih premalo osvrću na druge sadanje narode, i prikazuje stvar tako, kao da ne treba ni znati za sadanje francezke i englezke filosofe. I do ničesa nam ne budi toliko stalo, ništa ne držimo životnijim pitanjem našega znanstvenoga napredka, kako samostalnu[8] porabu djelâ i onih drugih naroda pored Njemaca.

Ta je poraba probitačna najpače za logiku. Za nju su, ako za ikoju granu filosofije, navlastito Inglezi izveli znamenitih spisa, koje nam je svakako upotriebiti. Na taj način, ako i nemamo duge samosvojne narodne tradicije filosofijske, imamo svesvjetsku, i, u //[7] povodu tudjih raznorodnih velikana stupajući, ne ćemo upasti u ničije okove, i u ničiju jednostranost, ter ćemo po vremenu moći stati na vlastite noge. Filosofija je dojilja, koja, ma i ne bila rodjena majka, na noge postavlja narod, duševno ga oslobadja. A tko prisvoji sebi logiku mislî, osvojit će si i logiku činâ. I to je ono, što nas nuka, da se svom snagom zaronemo u pitanja filosofijska, da se svom dušom damo na onaj daleki put po pučini mislî, makar nam brod zapljuskuju valovi sadanje političke i družtvene neprilike cjelokupnoga[9] našega naroda; jer i mi vojujemo boj za istinu, za dobro i za liepo.

§ 2. *Položaj logike u filosofiji; primjerice i napose u grčkoj filosofiji*

Ne možemo počimati s konačnom i podpunom definicijom logike; takova bo definicija drži kao u jezgri cieli svoj predmet. Kad bi svi filosofi jednako izvodili i razpravljali logiku, imali bi takodjer jednu te istu definiciju logike. Ali

---

[7] 2B: Francezi, *Skandinavci,*

[8] 2B: samostalnu *ter razsudnu*

[9] 2C: sadanj*ih neprilikâ i borba* cjelokupnoga

tomu nije tako; zato nam je razpitati, kako se sve shvaća logika, i koje shvaćanje je nam odabrati i prisvojiti kao najbolje.

Čini se probitačno, da vam u pamet dozovem *formalnu* logiku, kako ju poznate iz gimnazija. Dakle valja li nam odmah nadovezati na tu formalnu logiku? Ali toga ne možemo za to, što je //[8] prieporno, ima li logika biti formalna, *puka* formalna, ili pak realna?

Potrebno nam je dakle, da se najprije u kratko osvrnemo na razvoj logike, i na sadanje joj različne smjerove.

Od prilike možemo logiku nazvati znanošću, koja postavlja zakone i pravila mišljenja ljudskoga. Naravski je po tom, da logika nije bila po hronologijskom sliedu (iliti po vremenoj zasobici) prva znanost.[10] *Prije* se je koje šta razmišljalo o svietu, o postanku njegovu i t.d., a *onda* istom, kad je već bilo mislî o svietu, koje su kušale istinu o biću i bitku svieta dokučiti, onda se je istom ljudski um dosjetio te je sam svoj postupak kod shvaćanja svieta išao promatrat, da nadje, jesu li kod toga postupka kakovi zakoni i pravila, kojih držeći se dolazi um do istine. I zbilja, dugo je već postojala grčka filosofija, koja je tražila spoznati biće svieta i bivstvo[11] tvari, dakle postojala je ona grana filosofije, koja spada u metafiziku i zove se filosofija prirode, a onda je istom nastala logika tj. znanost, koja traži spoznati bivstvo spoznaje, bivstvo samoga mišljenja. Čovjek je prije poglêdao u vanjštinu, i pitao, što je sviet? odkud je? kako je? a onda je istom svrnuo svoj duševni pogled u sebe, i pitao: a što sam ja? što je ono, što u meni misli? kako mislim ja, i kako mi valja misliti, da uzmislim istinu, da spoznavam tj. da u mislih uhvatim bivstvo vanjštine? Poslije metafizičara jonskih, elejskih, Pitagorinih, i poslije atomista dodje kao uztuk skepsi, //[9] dvoumstvenoj iliti dvoumničkoj filosofiji sofistâ - Sokrat, začetnik logike, sa svojim načelom: spoznaj sebe (γνῶθι σαὐτόν). Što htijaše tim načelom reći? Prije njega mišljahu filosofi o stvarih, on zače misliti o mišljenju, o naravi i načinu i zakonih mišljenja, kakovo ono ima biti, da uzbude vjeran, istinit izraz stvari. Tako je Sokrat učinio golem okret u filosofiji grčkoj, koji su već potakli bili prije njega sofiste. Što je mislećemu razumu bliže: predmeti vanjski, kojih se tiču misli njegove, ili pak misli same? Svakako misli same; jerbo one su u njem, a predmeti su izvan njega; razum ni ne doseže predmetâ inače van preko svojih misli. Dakle valja početi s bližim, a ne s daljim. Budući da je misao reć bi ruka, kojom ja, čovjek, dokučujem stvari: valja prije da upoznam tu ruku, to orudje, kakovo je, i što može, a onda ću istom moći pitati: što su oni vanjski predmeti, koje misao doseže? jesu li zbilja takovi, kakove ja mislim? Orudje mehaničko rabi čovjek gotovo od izkona, pak i s uspjehom, a kasno se tek saznaju *zakoni mehanike*. Ali istom od tada može

---

[10] 2B: prva *grana filosofije*

[11] 2B ima *pravila* umjesto »bivstvo«.

se mehaničko orudje s većim uspjehom rabiti, i mogu se iznalaziti nova orudja prije neznana i neslućena. Premda dakle u hronologijskom redu (iliti vremenoj zasobici) metafizika ide prije logike, od onoga časa čim se je upoznalo, da je misao mislitelju bliža od predmeta misli, valjaše počimati s logikom, koja hoće upoznati mišljenje samo.[12]

Istom Sokrat zače logiku. On nadje indukciju, abstrakciju i definiciju, tj. on nadje, da, ako hoćemo spoznati, što je koja stvar, moramo ju porediti sa sličnimi joj stvar- //[10] mi, ter pitati, što je ono, što u svih tih stvarih pojedinih ali medjusobno sličnih mislimo kao zajedničko njihovo obilježje. Izreći to zajedničko obilježje svih onih poredjenih stvari znači izreći istinu o njih, izreći bivstvo njihovo. Bivstvo stvari dakle dokučujemo onom mišlju, koja izrazuje zajedničko tj. skupno bivstvo istovrstnih stvari; a takova misao zove se pojam. Sokratovo djelo bijaše ustanoviti, kako dolazi razum do pojmovâ; Sokrat, kako netom rekosmo, nadje, da do pojmova dolazimo indukcijom, abstrakcijom i definicijom. Tako uputi Sokrat istraživanje o mišljenju, o načinu i postupku mišljenja, ne pitajući pritom ništa: što je tvarni sviet, kako je postao, koja su mu počela itd. Tim je Sokrat izveo najzamašniji prekret u grčkom filosofijskom nastojanju: on je reć bi odriešio čovjeka od tvarnoga svieta, iliti misleći subjekt od mišljenoga objekta, koji dotad bijahu kao nerazdružni, kao sliveni. Prosti čovjek na ime drži, da je njegova osjetna pomisao o vanjskih stvarih istovjetna sa samimi stvarmi, ili bar podpuno istinito ogledalo njihovo; kakove one jesu same sobom, u svom bivstvu, izvan misli subjektove. Ali tomu nije tako. Sluh, vid, njuh,[13] opip itd. *to su načini našega osjetnoga* shvaćanja stvarî, to su naši nutarnji pretežno duševni tvorovi. Šara (boja) naš je osjet, dakle naš pomišljaj, tvor nječega osjećajućega i mislećega u nas, a nije objektivno stvarno svojstvo; vanjski pojavni objekt, vanjska osjetiva stvar nije drugo nego skup naših osjetnih pomišljaja: Ako je tomu tako, a to utvrdjuje počam //[11] od Lockea sva psihologija, onda odbivši od vanjskih stvari naše osjetne pomisli, pak u obće naše pomisli o stvarih, što ostane objektivno, stvarno? Ne ostanu stvari, nego njeki xⁱ, njeke nepoznanice. Kako mogu znati, što su stvari izvan mene neosjećane i nemišljene od mene? iliti što su stvari same izvan osjećaja i pomišljaja mojega? Toga ne mogu znati, ne mogu ni pitati, ne mogu ni pomisliti. Onda je očevidno, da je uzaludno razmišljati o stvarih, što su, kakove su u svom bivstvu, i odkud su, ako prije ne znam, što je i kakovo je mišljenje moje, i koji su mu uvjeti, da bude istinito? Stajalište filosofa grčkih prije Sokrata bijaše bezreflexijno, kako svakoga prostoga čovjeka,[14] koji drži, da vidi, da čuje, u obće da osjeća i da pomišlja vanjski

---

[12] 2B: upoznati *pravila mišljenja sama*

[13] 2B ima *okus* umjesto »njuh«.

[14] 2C: *Motrenje* filosofa... kako *jesu* svakoga *psihologijom nepoučena* čovjeka

sviet onakovim, kakav je vanjski sviet sam sobom, objektivno, dakle da može, ne pitajući o sebi, o načinu i naravi svoga mišljenja, razpitivati i obaznati sve o vanjskom svietu. Sokrat je, kao sin primalje, od šale zvao sam sebe primaljem[15] istine; i može se reći, da je Sokrat onaj primalj,[16] koji je čedo tj. čovječji razum, učinio samostalnim i odriešio ga od tvarnoga svieta. On je oddvojio subjekt od objekta,[17] misao od stvari, razabravši, //[12] da je samo prividna ona veza, koja misao tobože sa stvarju tako u jedno sbija, da misao neposredno proniče i probija vanjsku stvar, ter se tako sa stvarju poistovjetuje. Odmah ćemo razabrati, od kojih je posljedica bilo ono Sokratovo razstavljanje misli od stvari vanjske. Ako se oddvaja mišljenje, misaostvo od stvarstva tako, da se o mišljenju može umovati ne obazirući se na stvari, nije li to za to, što je mišljenje baš posve neodvisno od stvari, te je sviet naših misli, navlastito naših istinitih misli, istinitih pojmova, nastao bez utjecaja stvari, koje su u ovom *pojavnom* svietu oko nas? Ovako nasljednik Sokratov, Platon, zbilja učaše. On učaše: ovaj tvarni pojavni sviet oko nas puki je osjetni prividjaj, a naše pojmovne, neosjetne pomisli ne nastaju pobudom[18] i pomoću tih vanjskih stvari, nego tê misli ima naša duša sama u sebi, od prije, od predzemskoga svoga bitka, iz nadpojavnoga svieta čistih ideja, koje negdje u nadnebesju bitkuju kao prava bića, a od kojih uspomenu donosi ljudska duša ovamo na tvarni sviet, i to u svojih pojmovnih, neosjetnih pomislih. Tako nastade mnienje,[19] da ima ljudska duša idejâ tj. pojmovâ priro- //[13] djenih ili urodjenih *(ideae innatae)*, i prirodjenih zakonâ mišljenja; kod postanka onih prirodjenih mislî i zakonâ mišljenja ništa ne sudjeluje ovaj pojavni vanjski sviet.

§ 3. *Logika formalna i realna (objektivna); deduktivna i induktivna, rationalistična i empiristična; logika posredna formalno-realna; logika absolutna*

Što je formalna logika u pravom i čistom joj smislu (Kantovom)? Ako su duši prirodjeni zakoni i oblici mišljenja; ako vanjski sviet ne sudjeluje kod postanka naših spoznajnih misli: zar je potrebno, pače zar je moguće pitati, da li se slažu naše misli s vanjskimi stvarmi? Ne, to pitanje je onda suvišno, te se može pitati samo to, da li se i koje se naše misli slažu same medju sobom i sa

---

[15] 2C ima *primaljom (pupkorezom)* umjesto »primaljem«.

[16] 2C ima *pupkorez* umjesto »primalj«.

[17] U 2C je umetnuto: *sobstvo od predmeta.*

[18] 2C ima *povodjajem* umjesto »pobudom«.

[19] U 2C *nauka* umjesto mnienje.

zakoni prirodjenimi našemu mislećemu umu, ter koje su medju sobom suglasne a koje protuslovne, porječne. Protuslovne ili porječne će misli um zabaciti, a suglasne priznati za istinite. Ne radi se dakle o suglasju naših misli s //[14] realnim[20] vanjskim svietom, nego o suglasju naših misli samih medju sobom; radi se samo o formalnoj[21] izpravnosti naših misli, u kojih je sadržana ujedno i realna[22] istinitost njihova. Čista formalna logika ne obazire se na realni[23] sviet, ona radi o mišljenju samom za se, traži mu nutarnju[24] zakonitost i pravilnost, i nalazi u njoj samoj označje, kriterij istine.

Iz Platona niče tečajem vjekova ciela povorka filosofâ, koji su pristaše čiste formalne logike.

Ali najumniji učenik Platonov, Aristotel, mišljaše drugačije. On opet primače misao k stvari, idealnost k realnosti.[25] Po njegovu mnienju misli ljudske ne nastaju *bez* sudjelovanja vanjskih stvari; dakle treba priznati i promatrati ne samo jedan faktor mislî t.j. duh, nego i drugi, t.j. vanjski realni sviet. Po njegovu mnienju naše misli uviek su u relaciji (medjusobici ili uzajamici) s vanjskimi predmeti, dakle kad izpitujemo narav i zakone našega mišljenja, ne možemo se stegnuti na naše misli same za sebe, na njihovu *formu,* nego moramo se obazirati i na objektivno - iliti stvarno-sadržajnu stranu[26] naših misli, na uzročnu //[15] relaciju naših misli prama vanjskim objektom. Dakle logika nema biti samo subjektivna, samo formalna, ona ima biti takodjer objektivna, takodjer realna.

Iztaknusmo dosad dvie glavne medjusobom oprečne škole u logici. Jedna škola su pristaše čiste formalne logike. - Oni traže da logika ima razmatrati puke, iliti čiste forme (oblike) misli, lišene svega stvarnoga sadržaja, koji se vanjskoga svieta tiče; oni drže, da logika tako, ne obazirući se ništa na vanjske objekte mislî, nalazi zakone[27] mišljenja. Stoga vele pristaše[28] čiste formalne logike, da mišljenje i spoznavanje (penser - connaitre, denken - erkennen) dvie su različite radnje[29] duha; mišljenje ostaje u mislećemu, u subjektu;[30] ono je usobno, a

---

[20] 2C: realnim *(zbiljnim)*

[21] 2C: formalnoj *(oblikovnoj)*

[22] 2C: realna *(zbiljstvena)*

[23] U 2C *zbiljski* umjesto »realni«.

[24] U 2C *samosebnu* umjesto »nutarnju«.

[25] 2C: realnosti, *umštinu k zbiljštini.*

[26] 2C: na *stvarnu, objektivnu, sadržajnu* stranu

[27] U 2B *pravila* umjesto »zakone«.

[28] 2B: vele *noviji* pristaše

[29] 2B ima *činitbe* umjesto »radnje«.

[30] 2B: subjektu, *u sobstvu;*

spoznavanje prelazi iz subjekta na vanjski[31] objekt, ono je preko-sobno. Pak po tom najprije treba sâmo mišljenje upoznati, tj. doznati, kakovi su sve oblici mislî mogući, a navlastito, koji su baš oblici mišljenja prikladni za spoznavanje vanjskoga objektivnoga svieta; onda istom može se pitati, kojega sadržaja mîsli podavaju spoznaju toga objektivnoga svieta. Tako pristaše formalne logike drže, da logika ima posla samo s pukimi oblici mišljenja, ali //[16] da nema posla s objektivnim sadržajem misli, iliti sa spoznavanjem[32] svieta. Protivna škola u logici, pristaše objektivne ili realne[33] logike, kažu pak ovako. Misao ne nastaje u mislećemu, u subjektu, nikada bez daljnjega ili bližega poticaja[34] iz vana, od objekta; za to se iz subjektivnih misli[35] ne da nikako posve izbrisati onaj objektivni faktor,[36] ter se ne može ni razpravljati o pukih i praznih oblicih mišljenja, lišenih svega objektivnoga sadržaja. Potom, kad se traže pravila i zakoni mišljenja; kad se traže i sami[37] istinitu mišljenju prikladni oblici mislî: onda se valja obazirati takodjer na vanjski objektivni sviet, na stvari, koje pobudjuju u mislećemu subjektu njekakove baš sadržaje i njekakove baš oblike mislî, a ne valja[38] oddvojiti, posve razstaviti oblik (formu) misli od objektivnoga iliti stvarnoga, realnoga sadržaja misli, ne valja posve razstavljati mišljenje od spoznavanja (»penser« od »connaitre«).

S razlikom spomenutih dvaju smjera u logici, čisto formalnoga i realnoga, podudara se druga razlika u logici, na ime razlika deduktivne logike i induktivne logike.

Ako se logika gradi i izvodi //[17] po obziru na objektivni, realni sviet, to se ona gradi po obziru na opažajno iliti prokušajno (izkustveno) (empirijsko) upoznavanje pojedinih stvari ovoga realnoga svieta; jerbo vanjski sviet osvajamo našemu spoznajnomu mišljenju samo osjetnim motrenjem pojedinih stvari vanjskoga svieta. Prokušaj (izkustvo) (empirija) je induktivne naravi; upoznavši desetak dvadesetak sličnih stvari ili pojava, uvodimo (indukujemo) našu spoznajuću misao u onu jezgru, koja je svim onim sličnim stvarim zajednička, dakle njim obćenita, i s toga njim bivstvena. Objektivna, realna logika cienit će dakle ponajviše indukciju. Ako ljudski duh oblike (forme) misli i zakone mišljenja ne razvija po uticajih vanjskoga svieta, nego ih ima u sebi kao samosvojnu priro-

---

31 2B: spoznavanje *preseže* iz *sobstva u* vanjski

32 2B: spoznavanjem *zbiljskoga*

33 2B: objektivne *(stvarne)* ili *(realne) zbiljstvene*

34 2B: subjektu, *u sobstvu,* nikada bez *neposredna* ili *posredna* poticaja

35 2B: misli, *sobstva,*

36 2B: onaj *vansobstveni uzročnik*, ter

37 U 2B *puki* umjesto »sami«

38 2B: valja *posve*

djenu svojinu, onda duh ljudski može iz tih urodjenih zakona[39] mišljenja kao iz obćenitih načela izvoditi (dedukovati) sve pojedino stvarno. Zato čista i s toga formalna logika cieni samo dedukciju.

Tako vidimo, da je realna iliti objektivna logika po naravi u svezi s empirizmom tj. s načelom da prokušajno (izkustveno) opažanje čovjeku namiče spoznaju. Ako vriedi to načelo, onda je razložit samo induktivni logični postup, koji od pojedinih stvari dolazi do obćenitih spoznaja. Formalna pako logika, cieneći samo dedukciju, //[18] u svezi je s rationalismom[40] ili apriorismom tj. s načelom, da ne podaje ljudskomu duhu osjetno promatranje pojedinih stvari obćenite pojmove (na primjer pojam uzroka), nego da te pojmove ima od prije i unapried (a priori) duh u sebi sam te ih primjenjuje i uporablja na vanjski sviet, pa tako spoznavanje vanjskoga svieta izvodi.

Formalisam u logici, i pretega dedukcije u logici u svezi je s rationalismom kao načelom u cjelokupnoj filosofiji; realisam (objektivisam) u logici, i pretega indukcije u logici, u svezi je s empirismom kao načelom u cjelokupnoj filosofiji. Pored odlučnih ili strogih formalista, a k jednu rationalista, i pored strogih realista, k jednu empirista, ima još treća škola. To je ona, koja nastoji složiti formalisam s realismom i rationalisam s empirismom[41] u cjelokupnoj filosofiji, ublažujući oštrinu protivnih principa, formalisma i realisma, rationalisma i empirisma.

Ima još četvrti smjer u logici i cjelokupnoj filosofiji. Taj je smjer onaj, kojega nazivlju absolutnom logikom, i kojemu je glavni zastupnik njemački filosof Hegel.

Pošto je jednoč Sokrat razstavio umovanje o oblicih i zakonih[42] mišljenja od //[19] spoznajnoga iztraživanja stvarnoga svieta vanjskoga, mogahu se pojaviti tri različita mnienja[43].

Prvo mnienje tvrdi, da je mišljenje u svojih oblicih i zakonih posve samostalno prama vanjskomu stvarstvu tako, da vanjske stvari, vanjski objekti ništa ne utječu na misleći duh, nego baš obratno misleći duh prenosi svoje samonikle mislene oblike i zakone na vanjsko stvarstvo. To je mnienje nekih strogih formalista, k jednu rationalista, a navlastito je to mnienje upravo Kanta, koji veli, da ljudski duh ne prima zakone mišljenja i oblike mišljenja iz stvarne vanjštine, nego da ih prenosi iz sebe u stvarnu vanjštinu.

---

[39] 2B ima *pravila (zakona)* umjesto »zakona«.

[40] 2C: rationalismom *(samoumstvom)*

[41] 2B: empirismom, *indukciju s dedukcijom*

[42] U 2B: *pravilih* umjesto »zakonih«

[43] U 2A »mnienja« od prekriženog: *nazora*. Analogno do kraja odsjeka.

Drugo mnienje tvrdi, da doduše nije u mislih ljudskoga duha očitovano ili izraženo bivstvo vanjskih stvari, ali da su ipak misli duhovni znakovi, duhovni simboli vanjskih stvari. Ljudski duh i tvarni sviet raznobitni su, ali su misli duha pod utjecajem činjenicâ vanjskoga tvarstva. Misli duha ljudskoga povadjaju se po razvoju činjenicâ vanjskoga stvarstva, košto se jedna (paralela) uzporednica u svojem tečaju povadja za drugom uzporednicom.

Treće mnienje tvrdi, da se Sokratova raz- //[20]stava misli od stvari, misaostva od stvarstva, mora ukloniti, jer da su misli i stvari u bivstvu jedno te isto, to će reći, prava misao, ne pojedinačna, osjetna, jednopredmetna iliti što se veli konkretna (a konkretna znači jednopredmetna),[44] nego misao obćenita, bezosjetna, pojmovna iliti abstraktna,[45] koja pomišlja samo trajno, bitno, s drugimi istovrstnimi pojedinimi stvarmi zajedničko svojstvo njeke stvari, a ne pomišlja njezino prolazno, slučajno i pojedinačno svojstvo, takova misao pojmovna podpuno prikazuje pravo bivstvo vanjske stvari, pače istovjetna je sa samom stvari, i to ne samo s bivstvom njezinim, nego upravo s bitkom, s eksistencijom njezinom. Vanjska stvar, tako tvrdi ovo treće mnienje, niti ne obstoji, ne eksistuje[46] inače, nego u onoj pojmovnoj misli mislećega duha, koja pomišlja bivstveno svojstvo iliti bivstvo vanjske stvari; s toga postoji[47] podpuna istovjetnost mislećega duha i vanjskoga stvarstva, i to na taj način, da sve vanjsko stvarstvo nije drugo nego mišljeni tvor duha. Bitak, eksistenciju ima nešto samo po tom, što ili[48] misli, a to je duh, - ili je mišljeno, a to je vanjsko stvarstvo. Duh ima bitak po tom, što misli, a vanjski tvarni sviet //[21] ima bitak, ezistenciju samo po tom i u tom, što je mišljen i kako je mišljen od duha. Tako tvrdi ono mnienje, koje se naziva absolutnom logikom, i koje je najviše razvijeno Hegelom, a ono pretjeruje idealisam do skrajnosti tako, da izčezava bitak i česa osim mislećega duha: nema bitka ništa drugo nego misleći duh.

To su tri različita smjera logike.

Obilježivši ih[49] treba da razmotrimo razloge, koji zagovaraju prvi ili drugi ili treći smjer,[50] pa da se po razlozih odlučimo za jedan od njih, i taj onda sustavno provedemo. Kod toga će nam za podlogu služiti poglavita sliedeća djela od njem., ingl. i francezkih stručnjaka:

---

[44] 2C: jednopredmetna, *kao srasla s jednim predmetom*

[45] 2C: abstraktna, *tj. odlučena od pojedinih stvari,*

[46] U 2C: *nema bitka* umjesto »ne eksistuje«.

[47] 2B: postoji - *kaže taj treći nazor* -

[48] 2C: ili *sámo*

[49] 2B ima umjesto »ih«: *četiri razna smjera u logici*

[50] 2B i 2C: treći smjer *ili četvrti*

Drobisch, *Logika* (4.izdanje 1875).

Trendelenburg, *Logična iztraživanja* g. 1870.

Lotze, *Logika* od god. 1874.

Ueberweg, *Sistem logike* (4. izdanje 1874).

Tiberghien, *Logika* (Paris 1865).

A. Baine,[51] *Logika induktivna i deduktivna* (Ingl. izvornik 1871 u Londonu, franc. prievod 1875 u Parisu).

J. S. Mill, *Sistem logike deduktivne iliti rationativne i induktivne* (ingl. izvornik 1868 London; njem. prievod od Schiela 1868).

Siegwart[52]

Wundt Höfler.[53]

Rabier

Paul Janet[54]

(*Priredio S. Kovač*)

---

[51] Ispravno je *Bain.*

[52] 2C ima ispravno *Sigwart* umjesto »Siegwart«.

[53] U 2C umjesto »Höfler« stoji *kratko: Höfler, Grundlehre der Logik*

[54] U 2B umjesto »Siegwart... Janet« stoji:

Wundt, Logika, 1880
Siegwart, Logika, 1878
Meinong i Höfler, Logika, 1890
Behacker, Logika, 1890